

Sensurile unei polemici Eșecul „Primului Congres al Artelor din România” — 1921

Liviu MALIȚA

Sfârșitul primului război mondial a reprezentat un moment de răscruce pentru destinul Europei. Configurația geo-politică se schimbă în urma prăbușirii celor două Imperii, interesele și strategiile Marilor Puteri sînt serios marcate de pericolul proaspetei revoluții bolșevice, modelul cultural, el însuși structurat pe cele trei teme majore: antichitate, creștinism și filosofia luminilor, se vede periclitat. În timp ce criza spiritualității europene părea să conducă în Occident la sfârșitul umanismului, la pierderea credinței în primatul rațiunii și în mitul progresului infinit, România trăia, în schimb, un moment de triumf, convertind în fapt pozitiv experiența nefastă a războiului. Speculînd conjunctura internațională favorabilă, delegația română, condusă de Brătianu, reușise să obțină la Tratatul de Pace de la Versailles, din 1919, recunoașterea dublei uniri și a autonomiei, îndeplinind visul secular al întregirii statale și naționale¹.

Pentru populația Transilvaniei, unirea a provocat o bruscă și ireversibilă schimbare de perspectivă. Evenimentele i-au plasat pe maghiarii de aici într-o situație paradoxală. Din populație cu rol principal în stat, ei au devenit peste noapte minoritari — cea mai importantă minoritate statistică, etnică și social-politică a Transilvaniei —, integrați într-un stat în care nu mai dețineau supremația. Efectele în plan cultural sînt imediate. Budapesta nu-și mai poate exercita hegemonia culturală de pînă acum, iar noua capitală, Bucureștiul, nu este în măsură să polarizeze forțele unei intelectualități în majoritate necunoscătoare a limbii române.

Pentru românii ardeleni, situația se prezenta oarecum inversată. Prin integrarea Transilvaniei în România Mare, ei devin populația majoritară într-un stat care — prin Constituția din 1923 — se proclamă „stat național”. Pentru intelectualul român

ardelean, izolat pînă la 1918 de o administrație ne-românească, prefacerea este radicală. Unirea a condus, în cazul său, la „tranziția de la un grup de opoziție persecutat din interiorul societății maghiare la unul afiliat statului român”² suveran. Consacrării naționale îi urma astfel în mod firesc recunoașterea socială și politică. România Mare era în 1920 o țară nouă, dispunînd de noi și importante resurse umane și materiale, care se confrunta cu probleme noi ce necesitau soluții noi. Noul ideal al intelectualității române din Ardeal se conformează imperativului primordial al statului român: realizarea unității spirituale și a coeziunii naționale. „Noi, afirma Ion Ștefan în 1936, ne-am văzut îndeplinit supremul vis național, în vederea căruia, pînă la război, se antrenau toate desfășurările și activitățile românilor și se înfîlneau toate înfrigurările și temerile pentru soarta celor subjugăți altor neamuri. Că pînă la evenimentul Unirii la noi trebuia să primeze politica, e just, dar fenomenul acesta era natural pe atunci pentru că izvora dintr-o necesitate a vremii [...] Astăzi idealul nostru nu mai poate fi nicidecum de natură politică și e firesc ca o suprație a lui să cadă [...] de la sine pentru preocupările noastre asigurate unor altor meniri. [...] Noi avem cu totul alte necesități, constituind în primul rînd unificarea spirituală a populației teritoriului ce-l avem în păstrare, din ridicarea sufletească a fiecărui român și din o cît mai bună organizare a României ca stat”³. Reclamată ca necesitate de noua ordine politico-economică, redefinirea identității naționale este imperios resimțită și din interior, fiind urgentată de noua configurație statală. Incorporarea noilor provincii desprinse din imperiul austro-ungar și țarist accentuează diversificarea socială și culturală internă. În timp ce Transilvania și Bucovina beneficiază de o civilizație apropiată de cea central-europeană, Basarabia prezenta multe din trăsăturile unui sistem țărănesc învechit. Deși realitatea românească era în continuare una preponderent țărănească, iar burghezia autohtonă era insuficient dezvoltată, existau totuși premise pentru relansarea unei economii capitaliste moderne. „Ne găsim, va afirma T. Vianu în 1924, în momentul aproximativ al istoriei cînd o societate patriarhală trece în faza de stat”⁴. România se vede astfel confruntată cu urgența acțiunii politice ferme și consecvente și cu nevoia imperioasă de disciplinare a gîndirii, de reorientare și radicalizare a efortului teoretic. Același contrast între anarhism și modernitate se regăsește în plan ideologic în confruntarea dintre direcția tradițională și filosofia liberală. Sprijinindu-se pe ideile romantice și spiritualizate de „tradiție”, „etnie”, „naționalism”, partizanii primei direcții promovau o gîndire politică în ruptură cu modelul european și se declarau adepții regenerării organice; ceilalți, dimpotrivă, consecvenți unui mod de gîndire raționalist, valorizau individul în detrimentul colectivității și privilegiau ideea „contractualistă” în raport cu identificarea națională. Promotorii modernismului opun specificității ostentative, „naționalismului fracturii și al excluziunii”, dezideratul universalizării, sincronizării și al integrării. Ideea europeană, rezervată

în secolul trecut unei elite intelectuale a Vechiului Regat școlită în marile universități din Paris, Berlin ori Viena, devenise în noul climat socio-politic un principiu activ. Partidul liberal, instalat la putere în ianuarie 1922, își va structura programul de guvernare pe două coordonate fundamentale: lichidarea dublei anistoricități — levantină și agrară — și construirea voluntaristă a unei noi identități după modelul european asumat⁵.

Noua conjunctură a determinat totodată un nou tip de angajare a inteligenței românești din Ardeal. Până în 1918, pentru românii din Ardeal politica însemna prin excelență Marea Politică Națională a Unirii. Idealul unionist reușise să coaguleze energiile și să concentreze forțele într-un partid unic (Partidul Național Român). Climatul de prefacere, remodelare și modernizare a societății civile românești, instituit după primul război mondial, modifică radical raporturile inteligenței românești ardeleni cu politica. Idealul politic prioritar, cel național, se împlinise. Noul ideal, al unității spirituale și al omogenizării culturale, presupunea strategii diferite. Practica politică însăși se diversifică în funcție de partide, formule de programe politice⁶. Politica încetează să mai fie un fel de „religie laică”⁷, dobândind un caracter mai accentuat pragmatic, susținut de un demers concurențial. Noua configurare a politicii în România Mare determină un alt fel de retorică, ce se depărtează de tradiția „sincerității” și se întemeiază în tot mai mare măsură pe calcul. „Sfintele” pasiuni politice de altădată capătă acum toate caracteristicile patimii. Noul discurs politic poate fi, de aceea, unul duplicitar, nesincer. Marea Politică (Națională) alunecă în politicianism și demagogie.

O prefacere similară, deși cu consecințe diferite, este antrenată în planul culturii și literaturii. Opoziția dintre *cultura oficială* (maghiară) și *cultura maternă* (română) a condus Ardealul de pînă la Unire la pierderea funcției integratoare a culturii. „Cărturarul ardelean, mărturisește Al. Hodoș, nu se putea împărtăși din binefacerile culturii numai într-o altă limbă decît cea a strămoșilor săi”⁸. Cultura devine astfel mai degrabă un obstacol în calea fuziunii spirituale, iar literatura în limba maternă un teritoriu predilect de afirmare națională. Literatura își pierde autonomia atît în ochii oficialității (maghiare), cît și pentru minoritatea română. Scriitorii ardeleni de limbă română afirmă și susțin drepturile co-naționaliilor, încurajează, îndeamnă și înflăcărează masa poporului. Consacrarea în plan artistic îi aduce totodată scriitorului și recunoașterea socială din partea propriei comunități naționale. Mai mult. Evlavia ardelenilor pentru scrisul în limba română putea determina validarea artistică chiar și acolo unde criteriile estetice nu îndreptățeau întru-totul. „Literaturii, afirma Al. Dima, i s-a hărăzit [...] în Ardeal o funcție socială și națională, ca tuturor domeniilor culturii, de altfel, începînd cu biserica și terminînd cu știința. Preocuparea politică a fost prea firesc stăpînitoare aici, încordarea luptelor prea aprigă, comandamentele naționale prea imperative pentru ca să poată fi prețuit oficiul estetic al aristocratului poet. Gustul

unei poezii artistice propriu-zise a părut, cu drept cuvânt, aproape un act de părăsire a datoriei naționale.”⁹ Așadar unii, aflați pe palierul puterii, cât și ceilalți, situați marginal din punct de vedere social și politic, percepeau, din rațiuni proprii și diferite, la fel scrisul în limba română: ca *anti-guvernamental* și *subversiv*. Literatura slujea aici — cu fervoare, fără constrângeri, deliberat — politicul, iar actul politic al scriitorului român era, pînă la Marea Unire, un act de iubire (națională) ce presupunea dăruire și sacrificiu. Iar poetul, fie el și autor de idile, trecea drept scriitor politic.

După 1918, integrat firesc culturii sale materne, scriitorul român din Transilvania intră în confruntare cu vechile „hegemonii culturale” ale Ardealului, cu elita literaturii maghiare în primul rînd. „Avînd de aici înainte să se adapteze condițiunilor unui stat în care elementul românesc primează printre minorități orgolioase de tradițiunea lor și în care importanței noi îi corespund responsabilități incalculabile, scriitorului român în statul român, afirmă T. Vianu, i se puneau alte probleme”¹⁰. Respingînd spiritul revanșard în favoarea unuia competitiv, demonstrativ dar ne-ostentativ și fair-play, el trebuie să facă dovada faptului că cultura românească poate fi la înălțimea culturii maghiare (precum și a celei europene, în general). Imperativul său devenea depășirea „apostolatului” prin profesionism literar.

În momentul integrării sale în România Mare, Transilvania — spațiu multi-național¹¹ și inter-cultural — aducea cu sine o problemă majoră specifică: cea a minorităților etnice. Unirea a schimbat doar raportul dintre „majoritari” și „minoritari”. Problema a rămas însă aceeași.¹² Eșecul primului „Congres al Artelor din România” (1921), polemica iscată în presa vremii în jurul acestei inițiative guvernamentale este o expresie emblematică a climatului ideatic confuz și pasional instalat după primul război mondial în România. Devenit ministru al Cultelor și Artelor, Octavian Goga are inițiativa organizării cu prilejul „celebrării încoronării Suveranilor României” a unui „Congres General al Artelor” la București. Reunind artiști din tot cuprinsul României Mari, cel dintîi congres de acest tip ar fi avut drept scop mărturisit „să strîngă legătura dintre artiști, să sprijinească interesele profesionale și să contribuie astfel la ridicarea și progresul Artei”¹³. Asociat unui eveniment politic de asemenea anvergură cum este festivitatea încoronării, semnificația congresului nu este lipsită, firește, de dimensiunea sa politică — ceea ce se va releva, de altfel, cu prisosință pe parcursul polemicii iscate în jurul acestui proiect.

Deși, aparent paradoxal, inițiativa stîrnește interes în rîndul artiștilor minoritari — un Comitet de organizare al artiștilor și scriitorilor din Banat, alcătuit din Endre Károly, Honti Tibor, Delmár Dezső, Jánosy Dezső trimite o scrisoare de adeziune ministrului —, el va fi însă violent contestat de Societatea Scriitorilor Români și de principalii scriitori români ai vremii din cauza invitării scriitorilor minoritari. Oportunitatea participării reprezentanților minorităților la acest congres va deveni obiectul unei aprige dezbateri. întreținută de ancheta singurului cotidian bucureștean de teatru. „Rampa”¹⁴. Interviu solicitat

principalilor scriitori și artiști este centrat pe această problemă față de care se vor exprima poziții diametral opuse.

De la bun început trebuie precizat un lucru. Față de forma publică a apelului Ministerului Artelor, ce nu conținea nimic provocator, reacția pe care el o stârnește este disproporționată. Iritarea este posibilă în condiții în care starea de spirit era deja inflamată. De observat că multe dintre replici sînt formulate nu la documentul oficial propriu-zis, ci la declarații sau inițiative anterioare ale ministrului Goga care au stîrnit nemulțumire. „Nu credeam — răspunde Corneliu Moldovanu la acuza că atitudinea sa contestată izvorăște dintr-o veche animozitate împotriva ministrului Artelor — că o să-și facă un titlu de glorie afirmînd categoric că «va lupta să nu se mai aducă nici o știrbire culturalei maghiare». [...] Nu credeam că o se mai gîndească să ridice statui poezilor unguri cînd mai marii săi prieteni, Anghel, Iosif și Gârleanu, nu au, c-o să se intereseze de pictorii, sculptorii și poezii maghiari mai mult decît de artiștii români... Nu credeam c-o să încurajeze pe agenții Budapestei plătiți gras ca să se întreție iridenta în Ardeal, subvenționîndu-i și d-sa la rîndul său.” (nr. 1158. p.3). Inițiativa acestui congres pare de aceea mai curînd pretextul decît cauza adevăratei iritări.

Este de reținut apoi faptul că, dintre cei care manifestă rezervă față de congres, foarte puțini invocă motive strict profesionale. „Mă întreb — citim în numărul 1173 din 24 septembrie 1921 — cum se face că nici un scriitor nu s-a pronunțat în contra congresului, cu sau fără minorități? Cum se face că i-a trecut niciunuia prin minte că ‘intensificarea producției literare’ este o idee ‘amuzantă’, că Statul nu poate da talent celui care n-are...”. Alfred Moșoiu constata cu amărăciune că „epoca de refacere a țării s-a transformat în epoca congreselor” (nr. 1165, p.3). Alții, care recunosc utilitatea unei atari întîlniri, condamnă devierea de semnificație a congresului, „mutațiunea de totalitate pe care a făcut-o politica în mintea ‘cerebralilor’ prin ei înșiși. [...] Puțin siguri de rostul lor în literatură, de puterea numelui lor, [unii] ‘scriitori’ au găsit că este mai comod să transpună o problemă culturală într-una electorală. [...] Lupta pentru pîinea cea de toate zilele și cu ceva cașcaval — se va da în numele românismului” (nr. 1187. p.1). Doar cîteva spirite europene și lucide, printre care B. Fundoianu, găsesc ideea rezolvării problemelor scriitorilor și artiștilor români printr-un congres neviabilă. „Acuz statul că este perfect incapabil de a cerceta și satisface competent și cinstit nevoile materiale de existență și producere ale artiștilor — individual sau pe bresle. Statul, ce-i drept, mărturisește D. Cuclin, are datoria, frumoasă: dar nu și-o poate face.” (nr. 1171. p.2) Nu prin congrese, ci prin măsuri concrete și printr-o acțiune coroborată și dirijată a scriitorilor și artiștilor se va putea găsi soluția oportună. „Se impune, este de părere același D. Cuclin, o nobilă organizare a artiștilor înșiși; scriitorii n-au nevoie de stat, ci de un sindicat profesional.” (nr. 1173, p. 1) Ce eficiență ar putea avea în aceste condiții un congres profesional aservit

unor scopuri politice, transformat astfel într-o manifestare protocolară, festivă nu e greu de bănuț.

Cei mai mulți însă transferă propria nemulțumire din plan social în plan național. „Dintr-o chestie pur profesională, afacerea, observă Ion Foti, a degenerat în răscolire de patimi încinse...” (nr. 1173, p.2) Liviu Rebreanu îl numește „congres nenorocit”, Alfred Moșoiu vede în el o „monstruoșitate și o silnicie a credințelor noastre politice”, iar Minulescu o pricină de confuzie generală: „Așa cum voește să ne împreune din oficiu dl. ministru al Artelor, congresul culturii române nu poate fi decit o promiscuitate politică sau o caricatură a unui nou Turn Babel în miniatură” (nr. 1156, p. 1). Violența cu care este respinsă participarea reprezentanților minorităților (în primul rând maghiare) la acest congres pare de neînțeles, mai ales că, așa cum sublinia același Ion Foti, „chestiunea nu este nici așa de gravă, nici așa de decisivă pentru cultura românească” (nr. 1173, p.2). Ea are însă, credem, propriile sale motivații.

Ca și celelalte state din Europa de Est, formarea statului național român la 1918 s-a fundamentat pe dreptul la autodeterminare al majorității, consfințit de Conferința de pace de la Paris din 1919. Aceeași Conferință impunea însă noilor state naționale tratate speciale asupra minorităților. România semnează tratatul¹⁵, asumându-și responsabilitățile ce decurgeau în mod firesc din însușirea acestui act politic. În ce măsură era însă România pregătită să respecte în practică aceste obligații e greu de spus. Mai ales că, prin Convenția de la Paris, noilor state est-europene cărora „le-au fost impuse tratate asupra minorităților”, nu le-au fost asigurate și „mijloace pentru controlul îndeplinirii lor”¹⁶. Apoi România, deși avea un număr deloc neglijabil de minorități, s-a definit ca stat național. Imperativul primordial era, de aceea, după cum s-a văzut, realizarea coeziunii interne, crearea sintezei naționale și culturale, armonizarea socio-economică. „Sintem generația din ziua dintii — va afirma Goga într-un discurs ținut la Cluj în 1925 în calitate de președinte al Societății Scriitorilor Români. N-avem nimic din disciplina armonizatoare a societăților construite. N-avem tabla valorilor stabilite [...] Suntem astăzi [...] la o răscruce a evoluției. Țara, reunită din patru moșteniri disparate ca tradiție de stat și de cultură, nu s-a încheșat încă; țara trebuie să devie de-abia acum, dintr-o entitate politică și geografică, o entitate morală...”¹⁷ În acest climat de re-compunere identitară, problema minoritară devine secundară când nu de-a dreptul stînjenoare.

Refuzul minorității maghiare¹⁸ — în parte a celei evreiești — din Transilvania de a colabora cu administrația românească în efortul acesteia de re-modelare și modernizare a societății românești a sporit tensiunea. „Elitei maghiare i se părea că măsurile românești din 1919 erau menite să schimbe prevalența majorității maghiare din orașe și, prin distrugerea clasei intelectuale maghiare, liniile politicii românești intenționau, de asemenea, să altereze civilizația superioară a

maghiarilor”¹⁹. Tradiția exercițiului puterii și conștiința superiorității culturale, violența rupturii de Budapesta, prin nimic anticipată, interzicea maghiarilor integrarea în statul român. Nu trebuie exclus și un sentiment de refuz al realității. Frustrați de consecințele politice ale războiului pentru Ungaria, mulți maghiari sperau, poate, mai ales în primii ani postbelici, că deciziile Conferinței de pace vor avea un efect provizoriu, circumscris temporal, și că ele vor putea fi, într-un nou context politic, revocate. O Transilvanie românească părea pentru început de neconceput, un „accident al Istoriei”. Oricum, integrarea era în mod curent echivalentă cu asimilarea, ceea ce ar conduce la descentrarea ființe naționale. Frica de asimilare accentuează tendințele de singularizare și diferențiere.

Mitul polifoniei se prăbușește și din cauza populației majoritare. În cazul ardelenilor, conștiința multiculturalismului Transilvaniei este blocată, credem, de mirajul unirii, de efervescența generată de împlinirea idealului național. „Nevoia centripetă de apartenență” (termenul aparține lui Norman Manea) își găsea, în sfârșit, satisfacție. Sentimentul greu de cenzurat al triumfului — românii simt, în sfârșit, că fac Istorie —, voința demonstrativă de a modela o societate românească (bazată pe ideea europeană) inoculează tendința de a interpreta toleranța față de minorități drept centrifugă idealului național. Aceasta mai ales în cazul maghiarilor din Transilvania, pe care mentalul colectiv are dificultăți în a-i recepta drept o minoritate etnică față de care națiunea are obligații (politice și morale). Dacă dorința lor de păstrare a identității naționale putea fi principial acceptată, acțiunea maghiarilor în acest scop este considerată incompatibilă cu imperativul național și politic actual al românilor.

Iată de ce scriitorii români ardeleni resimt o *frustrare psihologică* în fața prezenței confrăților lor maghiari la congresul culturii românești. Unirea, care a spulberat vechile rînduieli, l-a încurajat pe scriitorul ardelean să spere într-o grabnică modificare a statutului său. Sosise momentul ca meritele sale (reale) în formarea și păstrarea identității și a conștiinței naționale în Ardeal să-și găsească, în sfârșit, aprecierea deplină. Toleranța, mai mult, interesul deosebit manifestat de statul român față de scriitorul maghiar nu puteau fi privite de aceea cu ochi buni. El se regăsește în situația fiului mai mare din cunoscuta parabolă a „Fiului risipitor”. El, *fiul legitim*, el este cel care merită recunoașterea (și recunoștința) Tatălui. Este un drept al său pe care și l-a cucerit prin întreaga sa activitate anterioară. Dar iată că *fiul adoptiv* beneficiază de un tratament egal, ceea ce nu poate decît să-i tulbure bucuria triumfului atât de mult și intens așteptat. Frustrarea este potențată de starea — de derută pentru unii, de inadaptare pentru alții — care urmează după consumarea primului moment de beatitudine. Scriitorul român este nevoit să constate că miracolul unirii nu a rezolvat instantaneu propria sa integrare în România Mare. Îi este, de aceea, greu să admită că integrarea sa în statul și în cultura română se face simultan cu cea a scriitorului maghiar, rus sau

german. „E absurd și nemaipomenit, afirmă Rebreanu, ca abia după trei ani de la Unire, un guvern român să se îngrijească mai mult de propășirea culturală și națională a minorităților decât a romanilor. E imoral ca ungurii care vreme de o mie de ani s-au cultivat și întărit pe spinarea unei majorități de iloți, azi, când iloții și-au scuturat jugul, să continue a-și spori cultura cu sprijinul aceluiași iloți, în loc să fie lăsați să se mai cultive și numai prin forțele lor proprii. E revoltător ca aceiași unguri, cari veacuri întregi au făcut literatură și arta ungurească cu banii naționalităților, azi să continue a lua, ca minoritate, subvenții și alte sprijinuri pentru literatura și arta lor de la guvernul român.” (tir. 1158, p. 3)²⁰. Dacă e vorba de integrare, atunci scriitorul român ardelean vrea prioritate.

Alte luări de poziție indică faptul că o bună parte a scriitorilor români nu era încă pregătită pentru un dialog european. Inacceptabilă ne apare poziția lui Corneliu Moldovanu — președinte la acea dată a Societății Scriitorilor Români —, cu atât mai mult cu cât, după cum se va dovedi ulterior (v. nr. 1158, p.3 și nr. 1163, p.3) atitudinea sa reprezintă poziția oficială a Comitetului S.S.R. „În acest Congres, afirmă președintele în exercițiu, cultura națională e invitată să încerce un respingător concubinaj cu celelalte culturi ostile românisului.” (nr. 1158, p.3) Identificînd, în baza unui raționament vicios, cultura română cu „românisul” — dacă limba oficială, limba autorității, cea pe care o vorbește „Cel Puternic” este limbă română, atunci limba culturii trebuie să fie cu necesitate aceeași —, C. Moldovanu poate defini congresul drept o „internațională deghizată”, deoarece, după cum observă B. Fundoianu, președintele S.S.R. „Împarte culturile după destinul lor din Tratatul de la St. Germain. Împins odată pe calea rea, el ajunge să împartă și pe băștinași în tabere, să-i amenințe cu sineața. Poliția devine, în ultimă analiză, critică literară.” (nr. 1174. p.3). Se poate descifra în această spaimă xenofobă și în discursul autoritar-axiomatic al reprezentantului S.S.R. absența (la români) a unei tradiții și a unui exercițiu suficient de îndelungat al guvernării.

De-a dreptul stupefiant este apoi *complexul cultural* prezent în expozeul lui I. Minulescu. „Întrunirea într-un congres cultural a tuturor artiștilor, aparținînd diferitelor naționalități din România, poate fi dăunătoare prestigiului propriei noastre culturi naționale. [?!] Nu m-ar mira chiar faptul, dacă congresul s-ar ține — afirmă poetul «romanței pentru mai tîrziu» — să nu fim puși în trista ipostază de a deveni tocmai noi, românii, «minoritățile» congresului culturii române. Ba ceva mai mult, riscăm să fim puși chiar într-o minoritate calitativă” (s.n.). Argumentația frizează ridicolul: „Am informațiuni, declară tacit complice poetul-gardian-al-inteligrității-naționale, că minoritățile vor căuta să se manifeste cît mai compact și zgomotos. [...] Budapesta se pregătește să trimeată la București cu atestate speciale că sunt produsul Ardealului pe cei mai de seamă scriitori și artiști unguri.” [sic!] (nr. 1150. p.2) Minoritari în termeni juridici și

politici, maghiarii sînt percepuți ca o minoritate de elită, care ar putea domina cultural. Neonoranta atitudine de provincialism cultural a lui Minulescu dă expresie unei suspiciuni mai generale: teama de a nu se ajunge la discriminare în favoarea minorităților.

Apărătorii poziției naționaliste aliniază trei categorii de argumente de esență pur naționalistă, de valoare demonstrativă — vizînd „integrarea europeană” și de natură morală. Le vom examina pe rînd.

Congresul este „prematur”, „inoportun” și „nechibzuit” deoarece impietează asupra procesului de coeziune și identitate națională. „În România Mare și Nouă, afirmă Rebreanu, scriitorii și artiștii au îndatoriri noi și mai mari ca în trecut. Pentru consolidarea națională și unificarea sufletească a țării mărite, literatura și arta românească ar putea face tot atîta, dacă nu chiar mai mult decît politica meschină de fraze umflate sau jandarmul inconștient. Cultura românească adevărată, nu impusă, ci pătrunsă, ar cuceri toate sufletele din cuprinsul noilor hotare mai repede și mai trainic decît licațiile demagogice răsfătate în atîtea partide noi și vechi. Literatura, teatrul și muzica [...] ar putea fi în România Mare cel mai puternic element de înfrățire și propagandă națională.” (nr. 1158, p.3) Argumentele umaniste și idealiste se împletesc cu atitudinea cea mai intolerantă: „...nu putem, încheie contrariant Rebreanu, deschide brațele celor ce oftează spre Budapesta și cochetează doar pentru subvenții cu Bucureștiul.”

Dacă congresul „nu are și nu poate să aibă [decît] o singură și mare preocupare: Limba și Arta românească” (Alfred Moșoiu), prezența scriitorilor minoritari este irelevantă și, mai ales, inutilă. „Ce ar putea căuta scriitorii și artiștii minorităților la un congres unde trebuie să fie vorba numai de manifestări ale stalului, deci românești?” (L. Rebreanu). „E, desigur, tranșează C. Moldovanu chestiunea, o lașitate, o slăbiciune vinovată, ca noi să le oferim subvenții teatrelor maghiare, să ridicăm statui poezilor maghiari, să le organizăm congrese, să ne pupăm în bot, cînd maghiarii și rușii ne aruncă în aer așezămintele de stat, dau foc teatrelor noastre și zilnic se agită ca să sfarme aceea ce noi am clădit cu atîta trudă și cu atîta sînge viteaz” (nr. 1116, p. 1).

Între un artist român și colegul său minoritar, decretează adversarii congresului, nu există „o comunitate de interese” (v. nr. 1160, p. 1) Există. În schimb. Între ei o diferență ireductibilă: limba. „Atîta timp cît scrii într-o limbă străină, afirmă Minulescu, chiar dacă întîmplător ai fi român sau numai cetățean român, nu poți avea pretenția că ești un pionier al culturii românești.” Limba este, așadar, criteriul unic prin care poate fi atribuită/recunoscută unui scriitor calitatea „națională”. „Eu personal, afirmă poetul, nu am considerat niciodată ca scriitorii români pe Charles Adolphe Cantacuzino sau pe doamnele Mathieu de Nouailles și Elena Văcărescu, oricîtă admirație am pentru talentul lor. [...] În schimb, voi întinde întotdeauna cu drag mîna și sufletul străinului care, scriind

românește (s.n.), înțelege să-și pună în serviciul culturii noastre naționale cugetarea, fantezia și năzuința lui spre frumosul–etern. Iată pentru ce evreii care scriu românește, pentru mine sunt mai români decât toți adevărații români care scriu în limbi străine.”

Or, dacă limba unui popor „este cea mai importantă și poate unica armă băștinașă pentru apărarea culturii și pentru că peste Comandamentele ei nu se poate trece decât cu rizicul sufletesc al renegatului ce se leapădă de religia strămoșească.” (nr.1150, p.2) prezența minorităților la congres nu poate fi decât inutilă (poziția va fi nuanțată de un oarecare Cuzinsky, pentru care „artiștii și scriitorii minoritari nu pot fi primiți ca români, ca reprezentanți ai geniului poporului românesc”, dar care, în calitatea lor de „cetățeni liberi ai României Mari”, au tot dreptul de a participa. Prezența lor nu are cum să constituie „un pericol pentru cultura și arta românească”. „Le vom cere acestor artiști minoritari un singur lucru: să-și schimbe nu sufletul, ci limba. Dorințele și cerințele lor să și le exprime în limba românească, atîta vreme cît sunt și vor rămîne de aici înainte cetățeni români” (nr.1181, p.3)

Pe scriitorii români și minoritari i-ar despărți nu numai limba, ci și interese proprii fundamental diferite. „Nu văd, afirmă C. Ardeleanu, ce rost ar mai avea participarea scriitorilor români la congresul împetriștat cu reprezentanți ai minorităților, cînd nici o afinitate sufletească nu poate exista între ei și noi, și cînd întreaga lor activitate culturală se sprijină tocmai pe idei și interese contrarii alor noastre. [...] Sunt contrarii și nu se feresc chiar a mărturisi că ei [reprezentanți ai minorităților maghiare, germane, bulgare sau ruse], în manifestările lor, se inspiră și cugetă, depinzînd și rămînînd legați de centrele respective: Budapesta, Berlin sau Moscova, considerîndu-se ca membri ai mișcării culturale din acele centre, slujind fâțiș tridentele.” (nr. 1163, p.3) Ecuția e cît se poate de simplă: cei care au împiedicat ieri structurarea ființei naționale a românilor nu pot fi astăzi partizanii acestui demers. Prezența lor între granițele statului român rămîne, dacă nu amenințătoare, atunci provocatoare.

Al doilea set de motivații vizează valoarea politică demonstrativă a congresului, trădînd teama de riscul unei percepții deformate înafară. „Cînd ne străduim să dovedim că suntem un stat național unitar, cum este posibil, se întreba același Minulescu, ca în congresul culturii românești să auzim vorbindu-se altă limbă decât cea pe care o vorbim noi?” (nr.1150, p.2) Dacă „România Mare nu se poate consolida decât ca stat național”, atunci congresul, „așa cum e plănuit, ar fi cu atît mai periculos, trage C. Ardeleanu consecințele ultime ale acestui raționament, cu cît ar însemna [nici mai mult nici mai puțin decât] recunoașterea Statului român ca stat poliglot, federativ, adică un fel de nouă Austrie.” [sic!] (nr. 1163, p.3) („Întrucît, se întreabă retoric Andrei Braniște, a sta de vorbă cu oameni de altă naționalitate din cuprinsul aceleiași țări înseamnă a face internaționalism?” — nr.1162, p.3).

Resorturile atitudinii de respingere a prezenței scriitorilor minoritari (maghiari) ies cu adevărat și în mod pregnant în evidență odată cu revelarea argumentelor de natură morală. Premisa de la care se pornește este că cetățeanul minoritar va fi un permanent ne-integrat. „Cum își poate imagina cineva, se întreba Cuzinsky, că acești oameni se vor transforma și vor deveni românești ca suflet, când ei sunt unguri, sași, ruși, etc? Cum se va putea vreodată simți pecetea românescului în opera unui scriitor de origine germană, crescut în școlile, cultura, mediul, etc. german?” (nr. 1181, p.3) „Suntem atât de naivi, se întreba și Rebreanu ironic, să credem că artiștii minorităților, încântați că au devenit cetățeni români, au să se pună îndată în slujba culturii românești?” (nr. 1158. p.3) La apelul românilor nu vor răspunde, e limpede, decât „reneații”. „Eu unul, declară Rebreanu, nu-mi pot închipui cum ar putea lua parte scriitorii unguri adevărați la un congres al artiștilor din București, precum nu îmi pot închipui ca Goga, Agârbiceanu, Ciurea sau alții ar fi putut lua parte la vreun congres al artiștilor la Budapesta.” În baza unei similitudini existențiale și istorice, Rebreanu atribuie maghiarilor rămași în România Mare sensul militantismului românesc din Ardealul de dinainte de 1918. „Scriitorul ungur ardelean de azi, întocmai ca și scriitorul român ardelean de ieri ar fi considerat un renegat, dacă s-ar rezezi la banchetele artistice din București. [...] Ungurii cinstiți nu se vor împăca prea curînd cu noua lor situație. Nici nu le putem cere să uite în trei ani un trecut milenar. Le putem pretinde însă să fie cetățeni corecți și ascultători de legi. Și, la nevoie, le-o putem impune. [...] În loc de dragoste frățească, mai bine am căuta să obținem stima naționalităților. [...] Cu reneații vom câștiga noi oare minoritățile din teritoriile alipite? De reneați și lingușitori avem oare nevoie?” (nr. 1158, p.3) Chiar dacă am accepta drept corectă premisa potrivit căreia maghiarii cinstiți din Ardealul românesc nu pot fi decât „militanți”, o eroare de interpretare tot se menține. Rebreanu nu a luat în calcul posibilitatea ca maghiarii ce au optat pentru cetățenia română să manifeste un tip diferit de militantism. Felul în care, modificîndu-și comportamentul și făcînd un efort suplimentar de afirmare și definire a identității naționale, ei își organizează o viață culturală proprie în Ardealul postbelic atestă valabilitatea unei atari ipoteze.

Maghiarii din România Mare nu au avut și nu puteau avea același tip de comportament cu românii din Imperiul Austro-Ungar din motive evidente. Mai întîi, conjunctura politico—istorică era alta. Ei trăiau într-o democrație măcar juridic și politic consfințită. Nu se aflau în situația de a trebui să creeze principalele instituții de păstrare a conștiinței naționale — biserică, școli, edituri, presă, etc. — deoarece ele existau deja, iar existența lor nu era nici în prezent cu nimic periclitată. Mai mult, în primii ani, fosta nobilime și burghezie maghiară reprezenta în continuare puterea economică în Ardeal, deținînd pîrghiile finanțelor, industriei, agriculturii, comerțului, etc. pînă la reformă.

Avînd conștiința superiorității lor culturale, ei nu resimțeau atît de acut dezechilibrul „național” încît să simtă în egală măsură cu românii din Imperiul Austro-Ungar nevoia unei așa-zise protecții a Patriei Mamă. E interesant de observat în acest sens dubla mișcare de endogenic, închidere asupra ei însăși, a minorității maghiare: pe de o parte, prin rezistența față de cultura română și refuzul integrării, pe de altă parte, prin tendința de disociere în plan cultural și față de maghiarii de „dincolo”, tentativa de a opune hegemoniei culturale a Budapestei descentrarea regională. Se ajunge astfel la un paradox cît se poate de curios: maghiarii din Transilvania sînt mai *elitiști* dar în același timp într-un anume fel și mai *provinciali* decît românii ardeleni. În timp ce aceștia din urmă făceau eforturi pentru a pierde „culoarea locală” spre a se integra firesc în cultura română, care, ea însăși se afla într-un moment exploziv, cînd făcea eforturi de „universalizare”, accentuarea *ardelenismului* pînă la manieră și transformarea lui într-un atribut al valorii perene a condus la provinciali/arca literaturii maghiare din Transilvania. Absența unei critici obiective, larga publicitate de care se bucurau acești scriitori a determinat supraevaluarea lor. Fiind totuși puțini la număr, scriitorii se identificau în mare parte cu gazetarii, ceea ce conducea la practica unei critici indulgente în gazete — „un schimb prietenesc de laude”, un fel de „reclamă reciprocă”. „Confuzia amabilă, mărturisește Georg Kristóf, întîlnea la fiecare pas numai artiști, numai genii și în fiecare carte o capodoperă.”²¹ Se întîmpla astfel cu literatura maghiară din Transilvania ceea ce se petrecuse cu literatura română din același spațiu pînă în 1918: „certificatul de naționalitate scutea de orice judecată (estetică), iar imperativul sîngelui arunca pe scriitor drept în arena creatorului.”²²

Cu puțin timp înainte de data la care congresul urma să aibă loc, în 24 septembrie 1921, Ion Foti face, printr-o scrisoare deschisă adresată directorului „Rampei”, un rezumat succint al „discuțiilor care nu se mai termină”. Situația s-ar prezenta astfel: „pe de o parte, ministrul Cultelor și al Artelor convoacă pe toți artiștii din cuprinsul României la un congres pentru a se discuta chestiuni profesionale. Societatea Scriitorilor Români, invitată, răspunde, prin comitetul ei, că nu aderă și că respinge ideea unei adunări în care artiștii români să stea de vorbă cu artiștii germani, unguri sau ruși asupra nevoilor comune. De aici, scriitorii s-au împărțit în două tabere: pe de o parte, naționaliștii intransigenți, pe de alta, umaniștii...” (nr. 1173, p.2) Aceștia din urmă contestau categoric poziția „naționaliștilor”. „Evocarea permanentă a Țării, a Neamului, a tronului, a etc. în materie de artă — se afirmă într-un comentariu al unui redactor al „Rampei” — echivalează cu un intolerabil șantaj moral. În fața dlui C. Moldovanu, scriitor patriot și poet de partid, îmi permit să ridic figura simplă, blîndă, frumoasă și eroică în sensul cel mai nobil al cuvîntului, figura lui M. Săulescu, căzut pe cîmpul de luptă cu fața la inamic, apărînd trecătoarea de la Predeal — vo-lun-tar. Acesta este singurul scriitor român care a făcut «politică națională»”. (nr.1159, p.1)

Exemplară este intervenția pictorului N. Tonitza. „Discuția, remarcă el într-un rechizitoriu al polemicii desfășurate, n-a adus (pe lângă jignirea prin nimic justificată a noilor noștri cetățeni) decît o apreciabilă diminuare pentru tot restul lumii civilizate a autorității noastre de proaspeți stăpînitori ai unui Stat polinațional. Stăpînitori care, de-abia ieri, ca soldați cucernici, am luptat, în marea și sincera armată europeană pentru liberarea tuturor micilor națiuni subjugate.” (nr. 1170, p.3) „Ar fi barbar, recunoaște și Emil Isac, ca noi, cari ne bucuram de binefacerea unei democrații rurale, să imităm pe feudalul arogant. de-a ignora orice manifestare ce iese din sfera noastră de interes.” (nr. 1166. p.3)

Întregul mecanism al apărării naționaliste este demontat punct cu punct. Fiecărui argument îi este opus un contra-argument. „Concubinajului cultural”, care periclitează, în opinia lui C. Moldovanu, cultura națională. Andrei Braniște îi contrapune o „fericită fecundare”, o coabitare întru-totul benefică. Complexul de inferioritate culturală este respins ca nedemn și taxat ca atare. „D. Moldovanu crede că ne va covîrși [cultura ungară], se întreabă B. Fundoianu. Cu atît mai rău! Dacă suntem atît de slabi, nu ne putem apăra cu poliția. Nu aperi fecunditatea unei idei cu gardiștii.” (nr. 1174, p.3) „Eu, intervine Dem Teodorescu, afirm însă că intelectualitatea românească n-are a se teme de covîrșirea celei străine.” (nr. 1155, p.3) Formula dialogului cultural este propusă ca substitut optim intoleranței naționaliste. „Noi vrem să fim democrați și în artă, declară Emil Isac, și spunem tuturor cari sunt artiști — și firește, artiștii adevărați ne răspund — veniți să discutăm asupra viitorului nostru: al meu, al artistului român, al tău, al artistului ungar, etc. Și în aceasta nu găsesc nimic hibrid, din contra, îmi pare foarte natural.” (nr. 1166. p.3) Ei atrag atenția intransigenților naționaliști că abia dialogul cultural dacă poate fi folosit cu succes pentru asimilarea, integrarea minorităților într-un program național. „Scriitorii, și numai ei, afirmă A. Braniște, pot face opera de naționalizare a minorităților.” (nr. 1162. p.3) „De ce, se întreabă B. Fundoianu, să dăm miliarde pe siguranța Ardealului și să nu le dăm pentru propășirea cărții românești.” E adevărat însă că. pentru a reuși o bună instrumentalizare politică a dialogului cultural e necesar să se procedeze cu finețuri. Așa cum romanii au știut s-o facă atît de bine cîndva. „Ei făceau în ținutul cucerit șosele, terme, statui, porturi. Căci «cultura» unui popor nu e numai în geniile lui: e în șosea. în statuie. în stemă: în forța lui de construcție. Dar romanii erau mai inteligenți decît atît. Știau cît este de agreabilă iluzia și cît de susceptibil orgoliul. Făceau terme în Ilyria, dar zeii iliri îi așezau cu onoare la Roma, în Capitoliu. De ce, se întreabă pentru a doua oară retoric B. Fundoianu, n-a avut dl. Goga ideea asta fericită? Să punem statuie lui Eminescu la Timișoara, bibliotecă românească la Arad. teatrul la Cluj, școala și magistratura pretutindeni — iar dacă este să-i prețuim pe Unguri, să-i prețuim în București unde poate apărea gazeta lor, unde se poate propaga cultura lor, unde se poate înălța statuia lui Ady.” (nr. 1174, p.3)

Un lucru este, prin urmare, limpede, oricâte interpretări s-ar putea formula: participarea minorităților este necesară atât din rațiuni de politică internă cât și externă. Dacă este adevărat că există o ostilitate între noi și minorități, cu atât mai mult, arată A. Braniște, „este greșit să ne izolăm. Ba, dimpotrivă, trebuie să-i apropiem de noi și, în chipul cel mai firesc, să stabilim legături de prietenie.” (nr.1162, p.3) „A fi un Stat național unitar sau a ne strădui să dovedim că suntem nu este totuna”, avertizează o voce de la „Rampa”. „Și a suprima un congres pentru ca să nu se audă vorbindu-se o limbă străină, nu înseamnă că nu se vorbește și nu se scrie altă limbă în cuprinsul țării românești.” (nr. 1173, p. 1) Consolidarea țării nu se poate face decât prin toate elementele sale etnice. Dacă românii îi ignoră sau îi marginalizează pe minoritari, ei nu fac decât să provoace ei înșiși iredentismul. „Dacă noi spunem ab ovo ungarilor și minorităților noastre: nu veniți la București, argumentează Emil Isac, inspector la Ministerul Artelor, le dăm dreptul de a se duce la Budapesta, Viena și Berlin, unde și fără congres sunt ascultați și cu drag primiți. Ce este, prin urmare, dorința noastră: consolidarea țării prin toate elementele etnice, ori iredentismul provocat prin indiferență și ipocrizie, care exaltă pînă-n ură față cu tot ce nu satisface orgoliul șovinist?” (nr. 1166, p.3)

Privită din exterior, prezența minorităților la acest congres este o datorie de onoare. „Să nu fim ipocriți!, avertizează același Emil Isac. Am stăruit acasă și în străinătate pentru consolidarea culturală și politică a țării românești. Am accentuat la Alba Iulia că respectăm în întregime problema minoritară. Ne-am lăudat unde am putut că suntem împrieteniți cu cetățenii noștri unguri, sași, evrei, etc., iar acum, cînd ni se dă ocazia să-i vedem alături de noi, pentru buna reputație a culturii noastre, se găsesc glasuri care protestează... Ce este aceasta dacă nu ipocrizie? Ori să o calific altcum procedura aceasta?” Spaima că discrepanța dintre *retorica* și *pragmatica* politică va face să fim taxați drept ne-europeni, îi îndeamnă pe acești campioni ai europenismului să insiste asupra obligațiilor culturale și morale ale unui stat civilizat. „Convocarea minorităților este, în opinia lui Victor Eftimiu, un înalt semn de civilizație și de adaptare la ideile de umanitarism și înfrățire; este un gest politic sincer, care să arate străinătății mentalitatea conducătorilor acestei țări față de noii cetățeni ai României Mari...” „Congresul, este de părere Dem. Teodorescu, va fi [...] o demonstrație de cultură în fața Europei căreia îi datorăm, fiindcă ne-am mutat într-însa, cel puțin o mărturisire de conștiință europeană” (nr.1150, p.1) Datoria noastră, accentuează Emil Isac, este „apărarea prestigiului românismului, ca al unei națiuni civilizate.” Protejarea minorităților nu este, în cele din urmă, doar o datorie morală a unui stat, ci și dovada unei politici naționale realiste. Sentința pictorului Tonitza este în acest sens irefutabilă: „un stat se consolidează puternic și definitiv numai atunci cînd toți inșii cari îl alcătuiesc — indiferent de rit sau de naționalitate — se simt indisolubil legați sufletește de Patria care — nemăsurat înălțată deasupra meschinăriilor de-o clipă — utilizează și ocrotește deopotrivă pe toți supușii ei. Mai cu seamă pe cei cu o chemare deosebită și utilă binelui general.” (nr.117, p.3)

Naționaliștii sînt acuzați că nu au înțeles adevărata valoare simbolică a congresului. El înseamnă în primul rînd o recunoaștere formală a unirii. „România Mare, afirmă N. Davidescu, a ieșit din recunoașterea populară a tuturor naționalităților, a drepturilor românești în cuprinsul granițelor de astăzi; intelectualii acestor minorități însă au opus o tăcere vorbitoare actului Unirii. Și, în aceste împrejurări, nu e bine să uităm că lucrul acesta a fost speculat de propaganda potrivnică nouă, în numele tradiției culturale a fostei monarhii. Avem, cu prilejul acestui congres, dezmințirea, dată chiar de reprezentanții aceluiași minorități, propagandei ostilă nouă și subscrierea lor formală la actul care pecetluiește dreptul României de a prezida, în locul Vienei și al Budapestei, la buna orînduială a culturii minoritare în noile teritorii. [...] Congresul c menit să completeze, moralmente, în lumea, firește, circumscrisă, a literelor și artelor hotărîrile de neînălțurat de la Alba Iulia.” (nr. 1160. p.1) Dacă congresului îi poate fi atribuită o dimensiune politică, atunci ea nu este alta decît aceea de consacrare a Bucureștiului ca metropolă culturală. „Congresul artelor inițiat de dl. Goga, conchide Dem. Teodorescu, nu poate fi decît orînduirea unei democrații de cultură pentru afirmarea și recunoașterea Bucureștiului ca metropola spirituală a acelei lumi pe care România și românescul o prezintă geografic, politic — și, nădăjduim și moral! — în această parte a Europei. Cu o astfel de țintire, participarea artiștilor de neam străin din cuprinsul României la congres nu e numai firească, dar și dorită. Prezența lor va fi o subscriere de fapt la recunoașterea suveranității culturale a metropolei. E exact ce trebuie să căutăm.” (nr. 1155, p.3) Spre cîntea bravilor apărători ai democrației culturale trebuie să precizăm. în final, că ei nu exclud responsabilitățile ce decurg pentru România din asumarea unei atari calități. „Se urmărește recunoașterea hegemoniei intelectuale și artistice a Bucureștiului? se întrebă N. Soreanu. Dar atunci Bucureștiul va trebui să tragă consecințele, [...] fiindcă Metropola trebuie să aibă în grijă pe acei cari i se închină ei.” (nr. 1164. p.3)

Nimic mai edificator, credem, pentru mentalitatea colectivă ce a dominat România în primii ani după unire decît această polemică pasională între reprezentanții naționalismului agresiv și democrației pro-europeni, activi în procesul de educare a majorității pentru recunoașterea dreptului minorității. Spațiu multi-național — mai ales prin aluviunile aduse de noile provincii incorporate —, România se dovedește la ora primelor începuturi un spațiu concurențial, în care pînă și culturile, mai degrabă se înfruntă decît dialoghează. Se confruntă, dacă ar fi să sintetizăm, trei modele posibile ale relațiilor inter-etnice: *asimilarea* naționalităților într-un program național. *integrarea* — formula în care există un model supradeterminat (expresie a unui grup dominant, majoritar), dar care lasă posibilitatea unei serii de alte subculturi complementare — și. în sfîrșit, *coabitarea*, axată pe schimbul echitabil, multicultural. Deocamdată toate aceste modele sînt prefigurate, fără ca vreunul dintre ele să se poată impune cu adevărat. □

NOTE

1. Brătianu se folosise de metoda faptului împlinit. La data consfăturilor, unirea era deja realizată, în condițiile unei „vacanțe provizorii de putere” în Rusia și a discreditării puterii, de Sfatul Țării al Basarabiei și de Consiliul Național Român al Transilvaniei, emanație a Partidului Național Român. c. Durandin, **La Grande Roumanie: l'échec du modèle national-libéral**, Colloque Strasbourg, 24–26 mai 1984,

2. Irina Livezeanu, *Between State and Nation: Romanian Lower-Middle-Class-Intellectuals in the Interwar Period*, în **Splintered Classes. Politics and Lower Middle Classes in Interwar Europe**, editat de Rudy Kohar, Holmes & Meier Publishers. New York, 1990, p. 172;

3. I. Ștefan, *Noi și primatul politic*, în **Pagini Literare**, 1936, p.191–192;

4. T. Vianu, *Statul ca îndreptar*, în **Opere IX**, editat de Gelu Ionescu și George Gană. Note și postfață de George Gană, Editura Minerva, 1980, p.481;

5. „Stigmatul de a fi diferite, și totuși europene, u determinat, în cel mai bun caz, o ruptură fatală între societatea civilă și de stat, în cel mai rău caz, o acută problemă de autoidentificare, o schizofrenie centrată pe atracția–respingerea modelelor occidentale. „Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier. 1919–1941, Mistica ultranaționalismului*, Traducere de Marian Ștefăneșu, București, Editura Humanitas, 1993, p. 29–30:

6. Intelectualul ardelean nu percepe diversificarea strategiilor politice care a survenit în practica politică din România Mare ca pe o pluralitate benefică, ei o resimte, adesea, ca pe o dispersie a energiilor. V. în acest sens disputa dintre Goga și Maniu. Cel dintâi contestă președintelui Partidului Național pretenția de a reprezenta și după Unire Ardealul printr-un singur mare partid, ceea ce, în opinia poetului de la Rășinari, ar condamna Ardealul la o politică regională, provincială. Pluralitatea partidelor și a programelor politice ardeleni ar reprezenta, în noul context istoric, crede Goga, o dovadă de mobilitate, flexibilitate și realism politic.

7. Paul Rieocur, **Eseuri de hermeneutică**, traducere de V. Tonoiu, Editura Humanitas, 1995, p.299;

8. Al. Hodoș, *Dușmanul din noi înșine*, în **Țara noastră**, An.V (1924), nr.31, p.970;

9. Al. Dima, *Ardealul și literatura*, în **Revista Fundațiilor Regale**, An. VII (1940), nr.10 (oct.), p.233;

10. T. Vianu, art. cit;

11. Un recensământ efectuat de administrația maghiară în 1910 are următoarele rezultate: populația totală în Transilvania: 5.248.522; dintre care: români 2.498.720 (53,76%), maghiari 1.498.849 (28,55%), germani 536.311 (10,21%), evrei 182.877 (3,48), alte naționalități 208.745 (3,97%) cf. **Anuarul statistic al României**, București. 1923. Corelate cu datele publicate de statistica oficială română pentru anul 1920 (v. N.T. Ionescu, *Mișcarea populației României în anii 1921–1922*, în **Buletinul statistic al României**, 1924, nr. 1, p.51) se obține un raport de echivalență.

12. De la constituirea sa ca stat național unitar și pînă azi, problema minoritară a rămas actuală în România, antrenînd aspecte complexe — politice, religioase, culturale, etc. — și cunoscînd cîteva „momente fierbinți”;

13. V. *Primul Congres al Artelor în România. Adeziunea Naționalităților*, în **Rampa**, An.V (1921), nr.1105 (miercuri 6 iul.), p.3;

14. Polemica poate fi urmărită în următoarele numere ale cotidianului **Rampa** din 1921, anul V: nr. 1105 (miere. 6 iul.), p.3; 1115 (dum.17 iul.), p.1; 1150 (dum.28 aug.), p.1; 1155 (sîmb. 3 sept), p.3; 1157 (luni 5 sept.), p.1; 1158 (dum. 4 sept), p.3, 1159 (joi 8 sept), p.1; 1160 (dum.11 sept), p.3; 1164 (miere. 21 sept), p.3; 1171 (joi, 22 sept), p.2; 1173 (sîmb. 24 sept),

p.1. 1174 (dum. 25 sept), p.3; 1180 (luni 3 oct.), p.3; 1187 (mier. 12 oct.), p.1. În continuare trimiterile se vor face prin indicare în text, între paranteze, a numărului revistei și a paginii;

15. În realitate România a semnat abia la 9 decembrie 1919, deci cu întârziere, un *Tratat special dintre Principalele Puteri Aliate și Asociate și România*.

16. Dennis Deletant, *Minoritățile și autonomia în Europa de Est contemporană: schimbări ale percepției internaționale*, în **Altera**, An.I (1995). nr. 1, p.8.

17. O. Goga, *Darea de seamă asupra activității Comitetului S.S.R.*, în **Buletinul S.S.R.**, 1925, p.5;

18. „...autoritățile românești au încercat inițial să convingă angajații unguri să colaboreze și să continue să-și păstreze slujbele, permițându-le chiar beneficii. Aceste tentative însă, în general, au eșuat. Maghiarii care contau — magistrați, funcționari, profesori — și-au găsit slujbe în agricultură sau în industrie sau pur și simplu au rămas șomeri [...] decît să accepte «compromisurile» cerute de români. Elitele maghiare nu puteau concepe să se subordoneze unor dispoziții românești de vreme ce ei prevalaseră indubitabil în sectoarele moderne ale societății Transilvaniei, în orașe. În instituții politice și culturale, în politică și în comerț. Începînd eu vara tîrzie a lui 1919, autoritățile românești din Transilvania au început să expulzeze diferitele categorii de ne-români din Transilvania — aristocrați, intelectuali, funcționari, etc. —, care refuzaseră să colaboreze. În timp ce mulți erau expulzați din țară, alții erau numai alungați din zonele urbane în cele rurale și din centrul orașului în «mizerabilele cămăruțe de la periferie», probabil ca să se facă loc românilor care îi înlocuiau. În măsura în care evreii erau asimilați elitei societății maghiare, ei erau supuși aceluiași măsurii.” Irina Livezeanu, *luc. cit.*;

19. *Ibidem*;

20. În cazul lui Rebreanu, atitudinea sa vehementă poate fi explicată și prin considerente biografice (cererea de extrădare a guvernului maghiar din timpul primului război mondial, detenția sa de la Gyula, etc.);

21. G. Kristóf, *Zece ani de viață literară a ungarimii din Ardeal*, în **Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul** (1918–1928), p.1158;

22. Radu Dragnea, *Formarea criticismului în Ardeal*, în **Țara Noastră**, An.VI (1925). nr.2, 44.

*

Liviu MALIȚA (n. 1959) a absolvit Facultate de filologie din Cluj. Din 1990 este redactor la revista *Apostrof*. Este cercetător la Centrul de Studii Transilvane din Cluj și lector universitar la Facultatea de Litere al Universității din Cluj. A publicat studii de critică literară și de istoria literaturii în *Echinox*, *Tribuna*, *Apostrof*, *Contemporanul* etc. Cartea intitulată „*Eu, scriitorul... — condiția omului de litere din Ardeal între cele două războaie*” se află sub tipar.